

AZ ÁRKODI PIMPERNEL

Szabó Magda és a Pimpernel-franchise

Legutóbb éppen a *Jelenkorban* olvashattunk arról, hogy Szabó Magda neve, prózájának újabb keletű külföldi sikere összekapcsolódott a kortárs magyar irodalmi termelés egyik jellemző, de nehezen leírható jelenségegyüttesével, a middlebrow irodalom fogalmával.¹ A middlebrow metaforikus terminus eredendően a frenológia 19. századi, később hitelét veszített tudományából származik, amely szerint a magas homlok a kiemelkedő intelligencia jele, az alacsony ennek az ellenkezője, a közepes pedig az átlagos.² A middlebrow irodalom röviden a közérthető, de gondosan megírt, irodalmi igényű, szórakoztató műveket jelöli.³ Krusovszky Dénes írása e jelenséggel hozta összefüggésbe, hogy Szabó Magda világsikere szembeállítható a hazai kritika fanyalgásával. Szabó Magda külföldön azért lehet nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon viszont tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el, s ennek a magyar kritika nem akar mindenáron megfelelni.⁴ Megfigyelhető azonban, hogy a részletesebb értelmezések gyakran vizsgálják az életmű kötődését a klasszikus irodalmi mintákhoz, ami alapvetően a highbrow irányából teszi megközelíthetővé azt. Meglátásom szerint a middlebrow fogalma felőli vizsgálódás azért is lehet termékeny, mert ráirányíthatja a figyelmet Szabó Magda prózájának regisztrált, de kevésbé értelmezett intertextuális vonatkozásaira, valamint a vizuális párhuzamokra, amelyek a XX. század első felének populáris kultúrájához köthetők.

Az életmű intertextuális szempontú rétegzettségére jó példa lehet, amikor a *Für Elise* elbeszélője, Magdolna az ifjúkori olvasmányait veszi sorra, amelyek között a *Illász* éppúgy szerepel, mint az *Egy magyar nábob*, a *Don Carlos* vagy a *Homburg hercege*, de emellett megjelenik itt Orczy Emma bárónő regénye, a *Vörös Pimpernel* és Margaret Mitchell 1936-os sikerkönyve, az *Elfújta a szél* is. Ez utóbbi a regényvilág szempontjából már csak azért is jelentős, mert Scarlett O'Hara és Melanie Hamilton kettőse jó eséllyel lehet az inspirálója Szabó Magda vissza-visszatérő, öntörvényű önéletrajzi figurájának, amely mellett – ahogyan V. Gilbert Edit fogalmaz – mindig ott van a szőke, lány, finom, nőies másik, akiért az ambivalensen rajong, vagy éppen nem tud szabadulni tőle.⁵

Margaret Mitchell regényét és Orczy Emma műveit egyaránt lehet a middlebrow és a populáris kultúra részeként tárgyalni, az előbbinél a történelmi románc, az utóbbinál a detektívtörténet és a kalandregény műfaji kategóriáit is figyelembe véve. A továbbiakban Orczy Emma Pimpernel-történeteivel, valamint a Pimpernel-franchise viszonylag kései darabjával, a Leslie Howard rendezésében és főszereplésével készült, 1941-ben bemutatott

¹ Schein Gábor: Az *Abigél* műfaji kódjai és emlékezetpolitikája, *Jelenkor*, 2022/6, 676–682. Hasonló problémafelvetés: Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai, *Alföld*, 2019/12, 136–144., 139.

² Diana Holmes: Introduction: European Middlebrow, *Belphegor*, 2017. 11. 13. <http://journals.openedition.org/belphegor/942>; DOI: <https://doi.org/10.4000/belphegor.942>

³ Krusovszky Dénes: Mitől boldogtalan a magyar író? *Magyar Narancs*, 2018. október 13.

⁴ Uo.

⁵ V. Gilbert Edit: Szabó Magda, a hiányzó folytonosság, in: *Szabó Magda száz éve*, szerk. Soltész Márton – V. Gilbert Edit, Széphalom – Orpheusz, Budapest, 2019, 316.

Modern Pimpernel (eredetileg „*Pimpernel*” Smith, az Egyesült Államokban *Mister V*) című filmmel vetem össze Szabó Magda egyik legnépszerűbb regényét, az *Abigélt*.

Előtte azonban érdemes néhány szót szólni a Pimpernel-figura megteremtőjéről, Orczy Emma bárónőről, aki 1865-ben született Tarnaörsön, báró Orczy Bódog és Wass Emma grófnő gyermekeként, s önéletrajzának tanúsága szerint őseit egészen a honfoglalásig vezette vissza. Némi brüsszeli és párizsi kitérő után tizenöt esztendőskorában szülei végleg Londonban telepedtek le. Ifjúkorát a zene, a színház és a festészet iránti rajongás jellemezte, majd az írás felé fordult. Angliát tekintette új szülőhazájának, s angol nyelven hozta létre közel hatvan kötetből álló életművét. Műveit számos nyelvre lefordították, a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint „könyveit óriási példányszámban kapkodták szét s a nagy gőzhajókon, a svájci vasutak kupéiban, a finom hotel-hallokban és a hatalmas Cook-kocsik ülésein mindig talált az ember néhány előkelő ladyt, aki az Orczy Emma valamelyik legújabb regényét tartotta a kezében”.⁶ S ez nem volt feltétlenül múlt siker. A *Vörös Pimpernel* 2018-ban az Oxford World’s Classic-sorozatban jelent meg Nicholas Daly szerkesztésében és részletes bevezető tanulmányával.⁷ Közkeletű megállapítás, hogy Orczy Emma a legolvasottabb magyar író a világon.

Amint Strickland-Pajtkó Ágnes megjegyzi, Orczy azok közé a magyar anyanyelvű alkotók közé tartozik, akiknél maradéktalanul sikeres volt a nyelvváltás. Az identitásváltás mellett ugyanakkor magyar gyökereit is hangsúlyozta. Ennek egyik jele, hogy bár megtehetette volna, de nem vette fel angol férje, Montagu Barstow családnevét, hanem megtartotta az Orczy Emma/Emmuská szerzői nevet.⁸ Irodalmi pályáját mesékkel, s Conan Doyle történeteitől inspirálódva, detektívtörténetekkel kezdte, ám a világsikert a Pimpernel-sorozat hozta meg számára. Az első darabját, *A Vörös Pimpernel*t 1903-ban, először színpadon láthatta a londoni közönség, s ennek viharos sikere után, 1905-ben jelent meg regényként, majd még tizenhét folytatás követte.

A Pimpernel-sorozat főhőse, Sir Percy Blakeney angol főnemes, aki a francia forradalom alatt az életét kockáztatva menti ki Párizsból a terror üldözöttjeit, majd hajózik át velük a biztonságos Albionba. Sir Percy álarcot visel. Abban az értelemben, hogy bárgyú, flegmatikus, „ostoba divatmajom”-nak⁹ látszik, ám ez az álarc csavaros eszű kalandort rejt. Az első kötet egyik tétje az, hogy Marguerite, Sir Percy felesége felismeri-e saját férjében a „mesésen bátor és vakmerő”¹⁰ férfiút, a „tökéletesen játszott komédia mögött rejlő lebírhatatlan energiát, szinte emberfeletti akaraterőt és bámulatos találegonyságot”.¹¹ A Pimpernel-történeteknek a segítőtársak mellett visszatérő szereplője az ellenfél szerepkörét betöltő figura: Chauvelin polgártárs, a francia titkosrendőrség feje, az „emberbőrbe bújt ördög”,¹² aki agyafúrt mesterkedései ellenére sem képes túljárni a Vörös Pimpernel eszén.

Orczy Emma azonban alapvetően a kettős identitású hős prototípusának megteremtésével lett megkerülhetetlen szerző a populáris kultúra történetében. Sir Percy Blakeney később Zorro, Batman vagy Superman alakjának megformálásához szolgáltatott mintát.¹³

⁶ [Sz-y I-n]: A Vörös Pimpernel szerzője, *Pesti Hírlap*, 1916. november 19., 11.

⁷ Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas Daly, Oxford University Press, 2018.

⁸ Strickland-Pajtkó Ágnes: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata. A kulturális hibriditás és a kettős identitású szuperhős létrejötte, *Kalligram*, 2022/3, 86–88., A kulturális hibriditás és identifikáció szerepéről lásd Strickland-Pajtkó Ágnes: Baroness Emma Orczy’s Divided Loyalties in the 1910s and 20s, *Acta Philologica* vol. 57 (2021): 135–142.

⁹ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, ford. Borbás Mária, Ulpius, Budapest, 2006, 78.

¹⁰ Uo., 9.

¹¹ Uo., 261.

¹² Uo., 252.

¹³ Strickland-Pajtkó Ágnes: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata, i. m., 86., illetve Nicholas Daly: Introduction, in: Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas

Az író magyar gyökerei miatt feltehető a kérdés, hogy a kettős identitású férfiportré megrajzolásában nem lehetett-e szerepe Jókai regényének, a *Szegény gazdagoknak*, amelyet Orczy Emma a századforduló táján már kétféle angol fordításban is olvashatott.¹⁴ Hátszegi báró/Fatia Negra alakja ugyanis visszamenőleg értelmezhető úgy, mint Sir Percy/Pimpernel diabolikus alakmása, s Henriette feladata férje kiismerésében Marguerite-éhez mérhető, csak éppen tragikus következményekkel jár. Filológiai érvekkel azonban egyelőre nem igazolható a Pimpernel-történetekre tett Jókai-hatás.

Az eredeti, mármint a francia forradalom alatt munkálkodó Pimpernel összesen tizenöt Orczy-regény hőse volt. Már Orczy életművén belül is érzékelhető azonban az áthelyezés, a *rewriting*, ami nem változtat a történet alapvető vonásain, ám más korba és környezetbe helyezi azt. A *The Laughing Cavalier* (1914) és a *The First Sir Percy* (1921) főszereplője a 17. században élő Sir Percy-ós, a korabeli magyar kritika által lelkesen üdvözölt *Pimpernel and Rosemary* (1924) főhőse Péter, Pimpernel kései utóda, aki a Trianon utáni Erdélyben gyakorolja áldásos tevékenységét.

A Pimpernel-történet széles körű ismertségét nemcsak a könyvek és a színházi előadások, hanem a különböző filmváltozatok is megalapozták. 1917-ben és 1928-ban némafilm készült belőle, ám a legnépszerűbbnek az 1934-es, Harold Young rendezésében készült változat bizonyult. Ebben Sir Blakeneyt az a Leslie Howard alakította, aki rendezőként, producerként és főszereplőként is jegyzi a *Modern Pimpernelt* („Pimpernel” Smith), amely az alaptörténetet 1939 tavaszára datálja, s a náci Németországba helyezi. Főhőse Horatio Smith, a szórakozott régészprofesszor, aki – mint ezt többször is hangoztatja – egyetlen nő iránt érez csak vonzalmat, ez pedig Aphrodité istennő általa megtalált szobra. A felvállalt agglegényélet azonban nemcsak a függetlenséget, hanem mások védelmét szolgálja, a tudós „szürkesége” pedig titkos tevékenysége szempontjából kifejezetten hasznos. A professzor a nyári szünet idejére tanítványaival együtt Németországba indul egy ásatásra, ám valódi célja az üldözött tudósok megszőktetése az országból, s átmenekítése Angliába. Az ellenfél szerepkörét itt Von Graum tábornok tölti be, aki egy fiatal lányt bíz meg a Pimpernel leleplezésével. Kohls kisasszonyt, alias Ludmilla Koslowskit a koncentrációs táborban lévő édesapja életével zsarolják. A hölgy rájön Smith professzor titkára, aki megmenti az édesapját és később őt is megszőkteti Németországból. Csodálja a modern Pimpernelt, s a professzor sem marad iránta érzéketlen. A *Modern Pimpernelt* a világháború után folyamatosan játszották a magyar mozik, s később a televízió többször is műsorra tűzte. Azt mondhatnánk, hogy megkerülhetetlen volt, különösen egy olyan Leslie Howard-rajongó számára, mint Szabó Magda.¹⁵

Az *Abigél* magyar recepciójában nem merül fel a Pimpernel-történet mint lehetséges párhuzam. Ezért is lehet érdekes a regény angol fordításának olvasójától származó blogbejegyzés, mely szerint, aki olvasta a *Vörös Pimpernelt*, az korán megfejti Abigél kilétét.¹⁶ Arra, hogy a feladvány nem túl nehéz, egyébként a regény filmváltozatának egyik magyar kritikusa is hivatkozik, aki szerint „König tanár úrra nem *feltétlenül* gyanakodni

---

Daly, Oxford University Press, 2018, XV–XVI., valamint Benyovszky Krisztián: *Megközelítési szempontok a populáris irodalom és kultúra tanulmányozásához*, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2019, 110–112.

¹⁴ Kádár Judit: Jókai regényei angolul, *ITK.*, 1991/5–6, 224–228.

¹⁵ „Mikor tegnap este benyomtam a gombot a tévén, és feltűnt Leslie Howard, tudtam, hogy te köszöntesz. Küldöd a *típust*, Magad helyett Értém én szívem.” Szabó Magda: *Liber Mortis. Naplók 1982. május 25. – 1990. február 27.*, s. a. r. Tasi Géza, Európa, Budapest, 2011, 628.

¹⁶ Fredda Katcoff: *The Scarlet Pimpernel of Axis Hungary: Abigail by Magda Szabo (1970)*, *Second Chances* [blog], 2020. 08. 30. <https://secondchances636.wordpress.com/2020/08/30/the-scarlet-pimpernel-of-axis-hungary-abigail-by-magda-szabo-1970/>

egy ártatlan »krimiíró« iránti, naiv lovagiasság lehet”.¹⁷ A klasszikus detektívtörténet szabályrendszere szerint ugyanis a bűnös – ebben az esetben a titokzatos megmentő – mindig a legkevésbé gyanúsítható személy. Kőnig tanár úr éppen azért lehet „gyanús”, mert egyedül ő nem szerepel Vitay Georgina „gyanúsítottjainak” listáján. A film egyébként a regényhez képest bizonyosan nem spoilermentes, ugyanis rögtön az első jelenetből megtudjuk, hogy miért kerül Vitay-tábornok lánya Árkodra, s az összeesküvők között a Kőnig tanár urat alakító Garas Dezső jellegzetes hangját is hallhatjuk.

Az *Abigél* esetében a Szabó Magdával készült interjúk, a regény keletkezéstörténetét feltáró *Színképelemzés* sem hivatkozik az irodalmi és filmes mintákra, jól látható, hogy Szabó Magda elsősorban a mű autobiográfiai hátterének megerősítésében és nem a lehetséges irodalmi minták feltárásában volt érdekelt. Másutt azonban utal a Pimpernel-történetekre. Az 1997-es *Jelenkor*-interjúban egy hasonlat erejéig, ám a saját életútjára vonatkoztatva, amikor az ötvenes évek kényszerű hallgatását, a *Freskó* kéziratának sorsát részletezi: „Lengyel Balázsék, Kálnoky, Ottlik őrizték, mikor kihez került, úgy éltünk rejtgetett alkotásainkkal akkor, mint a Vörös Pimpernel; amit én írtam, azt életveszélyes volt elolvasni is”.¹⁸ A baráti körben Ottlik Géza érdemi ki a Pimpernelly Nelly titkos nevet, mert ő volt a Vörös Pimpernel közeli rokona. Ottlik ugyanis „állandóan tagadta, hogy bárkit is megmentett volna a II. világháborúban, de emberszabadítási akciói sorozata anynyira köztudomású volt, hogy csak legyintettünk” – írja az *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány* című írásában.¹⁹ Szabó Magda 1991-ben önálló esszét szentelt a Pimpernel-történetnek, amely jórészt az 1982-es, Clive Donner rendezte filmfeldolgozás szigorú kritikája. Ebből megtudhatjuk, hogy ifjúkorában Orczy Emma műveit (legalábbis az angol nyelvű eredetit) a tanára javaslatára olvasta nyelvgyakorlás céljából.²⁰ Érdemes ehhez hozzátenni, hogy a Pimpernel-sorozat első néhány részének magyar fordítása szinte azonnal elkészült. A *Vörös Pimpernel* már 1907-ben²¹ megjelent könyv alakban, s ezzel párhuzamosan az *Uj Idők* folytatásokban is közölte.

Szabó Magda kritikáját meghatározza a szembesítés gesztusa, gyermekkori kedves olvasmánya, ifjúkori filmélménye mennyiben állja ki az idő próbáját. Az újraolvasás sajnos nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Orczy Emma „kedves dilettantizmusáról” ír, a regényét „nem kell komolyan venni”, „habos-halványkék” írói eszköztára is problematikus. Megmarad azonban két vitathatatlan érdeme. Az egyik a jellemábrázolást érinti: Orczy nem bontotta ketté, hanem mindvégig képes volt egyben tartani Sir Percy jellemét. A másik morális természetű, mert egy „nagyon is hiteles angol etikai követelmény, egy mentalitás rögzítése, amely annak idején megismertette Európával a fair play fogalmát”.²² Szabó Magda az írói névadásban jó érzéssel ismeri fel az Arthur-mondakör egyik szereplőjét (Percy-Percival), a lovagi erények megtestesítőjét. A regény alapvető tanítása: „közünk kell, hogy legyen az emberiség nagy pillanataihoz a magánéletünkben is, ott a helyünk a cselekvők között a nagy történelmi szituációkban, nem számít, hogy brightoni

¹⁷ Galsai Pongrác: *Abigél, Filmvilág*, 1978/10, 29.

¹⁸ Szabó Magda: *Hit és korszerűség. Aczél Judit beszélgetése, Jelenkor*, 1997/9, 817–824.

Másutt, hasonló megfogalmazásban: „A *Freskó*t, első regényemet Lengyel Balázs dugta el valahova. Olyanok voltunk, mint egy rakás vörös Pimpernel”. Szabó Magda: *Az ősz. Karácsony Ágnes beszélgetése, 168 óra*, 1997. szeptember 30., 33.

¹⁹ Szabó Magda: *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány, Holmi*, 1994/6, 857.

²⁰ Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel, Színházi Élet*, 1991/7, 34.

²¹ Orczy Emma: *A vörös Pimpernel*, 1–2. köt., ford. Gineverné Győry Ilona, Singer–Wolfner, Budapest, 1907. Orczy Emma: *Megfizetek*, ford. Marczali Erzs, Singer–Wolfner, Budapest, 1908, Orczy Emma: *Az okos Pimpernel*, ford. Borbély Sándor, Singer és Wolfner, Budapest, 1930. Orczy Emma: *Pimpernel Erdélyben*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1927. Orczy Emma: *Sir Percy visszaüt*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1930.

²² Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel*, i. m., 35–36.

kastélyunk messze van a katasztrófák epicentrumától, és mi biztonságban élünk, nem szabad tétlenül nézni ártatlanok kiirtását, börtönben tartását, egy kultúra megsemmisítését, sem elfogadni, hogy egyesek a nagy számok törvényével érvelve elfelejtsék, hogy az élet emberi jogunk”.²³

A Vörös Pimpernel az „angol banda” feje, Horatio Smith a sebtében verbuvált diákcsoporté, Kőnig tanár úr az árkodi ellenállók vezetője. A csoport egy-egy tagja a vezetőjükhez való viszonyát szinte tételmondatként rögzíti: Sir Andrew és társai bármikor készek az életüket adni a Vörös Pimpernelért,²⁴ a cambridge-i diák szerint Horatio Smith a legkiválóbb férfi, aki valaha élt a földön. Hasonlóan vélekedik az *Abigél* utolsó fejezetében Horn Mici is: Kőnig a legbátrabb és a legtisztább szívű férfi. A legerőteljesebb hasonlóság az *Abigél* és a Pimpernel-történetek között kétségkívül a kettős identitású főhős, Kőnig tanár úr alakjának megformálásában rejlik. Orczy Emma Blakeney-figurájának legfontosabb külső tulajdonságai közé tartozik, hogy „szokatlanul magas” és „kifejezetten erős”.²⁵ Ez előbbit az író nő annyira lényegesnek tartotta, hogy önéletrajzi írása szerint ezért nem támogatta az alacsony termetű Leslie Howard felkérését a filmes főszerepre.²⁶ Kőnig tanár úr testmagasságára akkor történik utalás, amikor Gina először megpillantja: „Magas volt, valósággal kitoronylott a padból”.²⁷ Az ereje pedig akkor tűnik fel a lánynak, amikor a szokású után a tanár elviszi magával az állomásról. Gina „[r]eszketett a két nagy tenyér között, mely váratlan erővel tartotta agyonázott vállát. Kőnig meglepően erős volt, most elkezdte kormányozni visszafele”.²⁸

Bár Sir Percy „szokatlanul jó megjelenésű ember”, mindezt eltorzítja szemének „tunya kifejezése”, a gyakori „üres nevetés”, divathóbortja és intellektuális korlátai. Ez utóbbi feltételezése Gina látószögéből tekintve Kőnig tanár úrnál is megjelenik, aki pont olyan buta, mint amilyennek hitte, a groteszk portré is kiemeli „szellemének sziporkázó élességét”.²⁹ Ugyancsak Sir Percy-t idézheti fel Kőnig „álmos tekintete”, s tételyzetben, amikor az őrjárat az árkodi ellenálló után kutat, a tanár úr is elnyom egy (félvezető) ásitást.³⁰

A Kőnig-figura egyéb jegyei inkább Horatio Smith alakjára emlékeztetnek. Mindketten tanárok, s az ókori görög-római kultúra és irodalom csodálói, amely szembeállítható Hitler birodalmával és később a háború pusztításával. Kőnig agglegény, akárcsak az angol professzor, aki így – önvallomása szerint – nem felelős senkiért, s az árkodi ellenállót is ez tartja távol Zsuzsannától. Szabó Magda a Pimpernel-történetekhez képest megkettőzi a női főszereplőt. Abigél és az árkodi ellenálló kiléte ugyanis nem csupán Gina, hanem a regény végéig Zsuzsanna számára is rejtély, aki csak annyit tud, hogy van valaki a szobor mögött. Zsuzsanna éppúgy megdöbben a felismerésen, mint a Pimpernel-történetek nőalakjai: Marguerite és Ludmilla Koslowski. Mivel az elbeszélés fokalizációja többnyire Gina tudatához kapcsolódik,³¹ ezért jórészt rejtve marad előttünk Kőnig és Zsuzsanna szerelmének története. A prefekta a kettős dolgozatok leleplezése után, a tanár nagyvonalúságát felismerve adja Kőnigről a következő jellemzést: nemes szívű, megbocsátó és nagylelkű. Horn Mici a regény végén arra hívja fel Gina figyelmét, hogy Zsuzsanna szereti Abigélt, aki már akkor is ráismert és féltette, amikor mindenki elhitte a komédiáját.

²³ Uo., 36.

²⁴ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 208.

²⁵ Uo., 55. és 62.

²⁶ Orczy Emma: *Links in the Chain of Life. An Autobiography*. <https://gutenberg.net.au/ebooks20/2000341h.html>

²⁷ Szabó Magda: *Abigél*, Móra, Budapest, 2009, 62.

²⁸ Uo., 123.

²⁹ Uo., 125. és 210.

³⁰ Uo., 194. és 388.

³¹ Schein, i. m.

Zsuzsanna az, aki az álarc mögé lát, felismeri Kőnig nemes jellemét, anélkül hogy pontosan ismerné a szerepjátszás indítékát.

Arra, hogy Kőnig – legalábbis részben – szerepet játszik, három részlet is utal a regényben. Az egyik a Matula régi kapusától származó, Torma Piroska által közvetített információ, mely szerint a „Jézus se érti, hogy lett belőle ilyen nyavalyás, nem ilyen volt az fiatalabb korában”.³² A második Zsuzsanna elmulasztott megmentéséhez kapcsolódik: „Kőnig válla megrezdült, a keze is, mintha súrolta volna tudatát a gondolat: ha utánakapna, tán fenntarthatná, míg visszanyeri az egyensúlyát, de csak bámult gyámoltalanul”. Kőnig ezt követően „majdnem a prefekta után ugrott, de csak majdnem, mert aztán meg gondolta magát, csupán odalépett a töltés szélére”.³³ Kőnig testbeszéde értelmezhető az arra irányuló erőfeszítésként, hogy ne adja jelét a Zsuzsanna iránti vonzalomnak.³⁴ A tanár hezitálása arra utalhat, hogy pontosan felmérte a Zsuzsannára leselkedő veszélyt, amely nem volt elég jelentős ahhoz, hogy kilépjen az „Isten gyámoltalanja” szerepköréből. A harmadik ilyen esemény Gina, Kalmár és Zsuzsanna látogatásához kötődik a tanári lakrészben. Ahogy Ginát korábban meglepte a tanár ereje, éppúgy lepi meg most a hozzá tartozó belső tér. A szoba „szép, jó ízléssel berendezett”, nem illik a férfi Gina által felvázolt jelleméhez. Hasonló a jelenet ahhoz, amelyben Marguerite (némi rájátszással a Kékszakállú-történetre) fedezi fel az előle elzárt teret, Sir Percy dolgozószobáját: „Meglepődött a környezet szigorú egyszerűsége láttán, nehéz függönyök, súlyos tölgyfa bútort, semmi nem idézte a lomha világot, a lóverseny rajongóját, a divatdiktátort, vagyis Sir Percy Blakeney külső megjelenését”. A rendezett íróasztal a férfi gyakorlati érzékének bizonyítéka, s Marguerite ekkor jön rá, hogy Sir Percy bárgyúsága, divathóbortja, ostoba élceldése nem pusztá álarc, hanem nagyon is tudatos szerep.³⁵

A Pimpernel-történetek egyik téje fiziognómiai természetű: vajon milyen testben lakhat az igazi hős? A Matula növendékei erről a *kalokagathia* szellemében gondolkodnak. Számukra a bátorság és a szépség összetartozik, ahogyan a színtelen egyéniség és a jelentéktelen külső is. Ettől eltérően vélekedik a *Modern Pimpernel* női főszereplője, aki az angol nagykövettség bálján próbálja beazonosítani az általa sosem látott hőst. Von Graum tábornok profilalkotása alapján a férfi bizonyára gárdatiszt, társasági ember vagy esetleg felfedező típus, elszánt, hallgatag. A tábornok leírása inkább illik az *Abigél* Kuncz hadnagyára, mint a szórakozott régészprofesszorra. Koslowski kisasszony azért is képes megtalálni a modern Pimpernel, mert – saját bevallása szerint – agyat keres, nem pedig izmokat.

Természetesen nem lelhetjük fel a Pimpernel-történetek valamennyi tipikus elemét Szabó Magda regényében. Bár Kuncz hadnagy betölti az ellenfél szerepkörét, Kőniggel nincs közöttük a Blakeney–Chauvelin vagy a Smith–von Graum párosához mérhető interakció. Hiányzik továbbá az Orczy-regényekből és a *Modern Pimpernel*ből ismert alakváltás. Sir Percy ugyanis igazi kaméleon, hol katona, hol szénlapátoló, hol parasztasszony szerepébe bújik,³⁶ amiben Sherlock Holmes bravúrjait ismerhetjük fel. A Pimpernel-történetek néhány cselekményszervező elemét viszont némiképp módosítva látjuk. A *Vörös Pimpernel* meghatározó eleme a zsarolás. Chauvelin a testvére, Armand életével zsarolja Margurite-et, ezért cserébe azt kéri tőle, hogy segítsen leleplezni a Vörös Pimpernel. Ludmilla Koslowskit, mint láttuk, az édesapja életével zsarolják. Vitay tábornok és az árközi ellenállók azonban éppen azt akarják megakadályozni, hogy az apa zsarolható legyen a lányával. A Pimpernel-történetek másik, visszatérő eleme az adott szó szentsége,

³² Szabó Magda: *Abigél*, i. m., 201.

³³ Uo., 194.

³⁴ Nagy Csilla: Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében, in: *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. Körömi Gabriella – Kusper Judit, Líceum, Eger, 2018, 166.

³⁵ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 187–189.

³⁶ Strickland-Pajtkó Ágnes: *Báró Orczy Emma A Vörös Pimpernel sorozata*, i. m., 88.

hiszen Sir Percy nem csupán a lovagi erények, hanem a gentleman-eszmény megtestesítője is. Sir Percy semmilyen körülmények között nem szegi meg az adott szavát, s a modern Pimpernel is számít a bizalomra: ha megígérte, akkor vissza is fog térni Koslowski kisasszonyért. Ez az etikai norma az *Abigél* esetében leginkább Torma Gedeont jellemzi, viszont mély hitéből fakad, hogy szentnek tekinti a tábornokkal történt megállapodást, és semmilyen (e világi) fenyegetés hatására nem hajlandó eltérni tőle.

A történet végére súlytalanná váló, akaratlan árulás, amely *A Vörös Pimpernelben* Margurite-hez, a *Modern Pimpernelben* pedig Ludmilla Koslowskihoz kötődik, itt Ginára irányul, s Bánki követi el a Kuncz hadnagynak írott levelével.

Szabó Magda regénye a populáris kultúra világából ismert, úgynevezett „műfaji szóttes”,³⁷ amelynek egyik meghatározó, de nem kizárólagos eleme a detektívtörténet és a kalandregény műfaji jegyeit ötvöző Pimpernel-imitáció. A Pimpernel-történet ugyanakkor nemcsak a jellemábrázolásra, hanem a regény történelemábrázolására is hatással van. A klasszikus és modern Pimpernel tipikus helyszínei, az összeesküvés színtere a kiskocsmák és a báltermek világa. Sir Percy és Horatio Smith könnyedén szabadítja ki a foglyokat a rabságból, ez utóbbi esetében a koncentrációs tábor jobb minőségű ifjúsági szállásnak látszik. Mindketten lenyűgöző szócsatát vívnak ellenfelükkel, s valamennyi történet biztos úton van a happy ending felé. A *Modern Pimpernel* végén csupán egy rövid, ám baljós utalást találunk arra, nem biztos, hogy a diákok visszatérnek majd az iskolapadba, lehetséges, hogy más feladatok várnak rájuk. A *Modern Pimpernelnek* és *A Vörös Pimpernelnek* sem célja a hiteles történelmi ábrázolás, s az előbbin ez már csak keletkezési ideje miatt sem számonkérhető, hiszen a film alkotói a koncentrációs táborok működéséről és feladatáról csak töredékes információkkal rendelkeztek.

Az *Abigél* emlékezetpolitikája szempontjából jogos Schein Gábor kritikája: Magyarországon nem volt olyan kiterjedt és szervezett polgári és katonai ellenállás, mint amelyet a regény sugall, a református iskolákban pedig különösen erős szegregáció érvényesült a zsidó diákokkal szemben. A kép, amit Szabó Magda elénk fest, éppoly világos, mint amilyen hamis,³⁸ ugyanakkor a Pimpernel-történetek sematikus történelemábrázolását tekintve nem igazán meglepő. Más kérdés azonban, hogy a hatvanas-hetvenes években egyáltalán cselekményesíthető-e a második világháborúhoz kapcsolódó eseménysor a Pimpernel-narratíva segítségével. Orczy bárónő regényét ugyanis a korszak népszerű, Keleti Márton által rendezett vígjátéka, *A tizedes meg többiek* (1965) is ironikus kontextusba helyezi. Híres, Alberttől, a komornyiktól (Major Tamás) származó bonmot-ja szerint „[a]mi az imént eltűzelt széket illeti, báró Orczy Emma regényében, *A Vörös Pimpernelben* van egy vandál jelenet... De nem ismertetem”.

Valószínű, hogy a kortárs kritika döntően negatív értékítélete³⁹ is közrejátszott abban, hogy Szabó Magda később nem a tanúságtétel, hanem az emlékéllítés gesztusát hangsúlyozta: „Mindent beleírtam az *Abigélbe*, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél. Ha vádirat lett, magamat vádolom és a magamhoz hasonlókat, ha elismerés, azoknak szól, akik kicsérélték az okmányokat, megmentették számtalan Bánkit, számtalan Vitay Georginát, átprogramoztak énekmutató táblákat, átfestették a feliratokat, meggallerozták a szobrokat”.⁴⁰ Hasonló módon emeli ki ezt Leslie Howard filmje, amelynek felvezető szövege szerint mindez kitalált történet, ám a cselekmény valóban létező, bátor emberek tettein alapszik, akik folya-

³⁷ A „műfaji szóttes” fogalmáról lásd: Benyovszky, i. m., 88.

³⁸ Schein, i. m.

³⁹ A regény és a film fogadtatásáról lásd: Soltész Márton: Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez, *Kortárs*, 2017/10, 77–88.

⁴⁰ Szabó Magda: Színképelemzés: *Abigél* (II.), *Élet és Irodalom*, 1978. december 30., 4.

matosan az életüket kockáztatták és kockáztatják mindazokért, akiket a náci irtanak és sanyargatnak. Filmjét a szabadság e bajnokainak szenteli.

Leslie Howard azonban Szabó Magdával szemben nem maradt meg az események külső szemlélőjének pozíciójában. A háború alatt rendszeresen fellépett az angol katonáknak adott harctéri színelőadásokon, a rádióban és a sajtóban is küzdött a náci diktatúra ellen. 1943. június elsején a Luftwaffe lelőtte a Lisszabonból induló, Ibis nevű polgári repülőgépet, amelyen Leslie Howard portugáliai és spanyolországi útjáról tért volna haza. A színész-rendező halálával kapcsolatosan Richard Raskin szerint három elképzelés létezett. Az első közvetlen kapcsolatot feltételez a film és a haláleset között: lényegében kivégzés történt, a németek a *Modern Pimpernel* miatt gyilkolták meg Leslie Howardot. Ezt az elképzelést valószínűsíti a színész fia, Ronald Howard is, aki szerint Goebbel kifejezetten vadászott a magyar-zsidó felmenőkkel rendelkező Howardra. Egy másik elmélet szerint a németek későn vették észre, hogy polgári repülőgépre lőnek. A harmadik variáció azt valószínűsíti, hogy a német ügynökök a gép másik utasát, Howard munkatársát tévesztették össze az éppen hazatérő brit miniszterelnökkel. Winston Churchill visszaemlékezései is ezt az elképzelést erősítik meg.⁴¹ Bár Leslie Howard tragikus halálának körülményei máig sem tisztázhatók teljes bizonyossággal, a *Pimpernel*-film fikciója és tétje összekapcsolódott a valós, második világháborús eseményekkel. A háború után szinte egyszerre érkezett meg a film a magyar mozikba, s jelentek meg a Howard haláláról szóló tudósítások, amelyek közvetlen kapcsolatot feltételeztek a kettő között.

Az is közzismert, hogy a *Modern Pimpernel* mintaként szolgálhatott Raoul Wallenberg számára, aki 1942 telén a stockholmi brit nagykövetségen látta egy zártkörű filmbemutatót. Nina Lagergren, Wallenberg féltestvérének visszaemlékezése szerint a hazaúton azt mondta, ez lenne az, amit szívesen csinálna, s a sors különös fordulatának köszönhetően később meg is kapta erre a lehetőséget. Bár Richard Raskin tanulmánya (Nina Lagergrennel újra egyeztetve) arra hívja fel a figyelmet, hogy nem árt óvatosan bánni az inspiráció lehetőségével, mégis elképzelhető, hogy a film szerepet játszott Wallenberg elköteleződésében, s részben ez szolgáltatta a mintát a védőútlevelek ötletéhez és a náccikkal való kommunikációhoz. Raskin interpretációja szerint e történet arra utal, hogy a valóság és a fikció közötti határok közel sem olyan egyértelműek, mint ahogyan általában gondolkodunk róluk.⁴² S talán azt a kérdést is érdemes feltennünk, vajon nem becsüljük-e le némiképp a „helyes erkölcsi magatartást tudatosító művek”⁴³ szerepét a történelem formálásában. Annyi bizonyos, hogy a '82-es *Pimpernel*-film naiv ember- és történelemábrázolását kritizáló Szabó Magda számára nem maradt más, csak az esszé zárlatában megfogalmazódó, s akár az *Abigél*re is vonatkoztatható remény és kétely: „Az elért hatás a nézők sikere volt, akik emberségből vizsgáztak, a tiszta szerelem utáni vágyból, a romantika igényéből, a reményből, hogy a probléma megoldódik, a rosszat csak álmodjuk, majd elmúlik, s az ember voltaképpen jó. Adja Isten, hogy a közönségnek és a filmalkotónak legyen igaza. Míg ezeket a sorokat gépelem, valamelyik külföldi hírmagyarozó a Golf-válság civil és polgári lakossága halálözóna számarányát ismerteti”⁴⁴.

⁴¹ Richard Raskin: From Leslie Howard to Raoul Wallenberg: the transmission and adaptation of a heroic model. *P.O.V. The Danish Journal of Film Studies*, Nr. 28, 2009. december, 99–101.

⁴² Uo., 102–103.

⁴³ Schein, i. m.

⁴⁴ Szabó Magda: A kalandfilm *Pimpernel*, i. m., 38.